

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 10

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

RAQAMLI IQTISODIYOT TERMINOLOGIYASINING SHAKLLANISH MEXANIZMLARI VA MILLIY TERMINOSISTEMANING DIVERSIFIKATSIYASI

Mirzayeva Nargizoy Sanjarovna

Andijon davlat texnika instituti, dotsent, (PhD).

e-mail: mirzayevaandmi@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-5324-3731>

Annotatsiya.

Ushbu maqolada terminologiya nazariyasining zamonaviy yo'nalishlari — Vena (Wüster) maktabi, rus-sovet terminologik maktabi (Lotte, Reformatskiy, Golovin, Kobrin) hamda kognitiv-kommunikativ yondashuv (Cabré, Temmerman) — iqtisodiy terminosistema misolida qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda iqtisodiy terminologiyaning alohida terminosistema sifatida ajralib turish mezonlari aniqlanadi, uning umumiste'mol leksikasi bilan chegaralanish masalalari yoritiladi. Raqamli iqtisodiyot davriga xos terminlar (fintex, kriptovalyuta, startap) misolida terminologik o'zlashtirish mexanizmlari — to'g'ridan-to'g'ri o'zlashtirish, kalkalash, gibridlashuv va konseptual o'zlashtirish — amaliy jihatdan ko'rsatib beriladi. Maqola natijalari milliy terminologik diversifikatsiya muammosining nazariy va amaliy asoslarini tushunishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: terminologiya nazariyasi, terminologik tizim, iqtisodiy terminosistema, determinologizatsiya, terminologik o'zlashtirish, raqamli iqtisodiyot terminologiyasi, globallashuv, milliy terminologik diversifikatsiya.

МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТЕРМИНОЛОГИИ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ И ДИВЕРСИФИКАЦИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ТЕРМИНОСИСТЕМЫ

Мирзаева Наргизой Санжаровна

Андижанский государственный технический институт, доцент, (PhD).

Аннотация.

В данной статье проводится сравнительный анализ современных направлений теории терминологии — Венской школы (Вюстер), русско-советской терминологической школы (Лотте, Реформатский, Головин, Кобрин), а также когнитивно-коммуникативного подхода (Кабре, Теммерман) — на примере экономической терминосистемы. В исследовании определяются критерии выделения экономической терминологии в качестве самостоятельной терминосистемы, рассматриваются вопросы её разграничения с общеупотребительной лексикой. На примере терминов, характерных для эпохи цифровой экономики (финтех, криптовалюта, стартап), с практической точки зрения раскрываются механизмы терминологического заимствования — прямое заимствование, калькирование, гибридизация и концептуальное заимствование. Результаты статьи способствуют пониманию теоретических и практических основ проблемы национальной терминологической диверсификации.

Ключевые слова: теория терминологии, терминологическая система, экономическая терминосистема, детерминологизация, терминологическое заимствование, терминология цифровой экономики, глобализация, национальная терминологическая диверсификация.

MECHANISMS OF DIGITAL ECONOMY TERMINOLOGY FORMATION AND DIVERSIFICATION OF THE NATIONAL TERMINOLOGICAL SYSTEM

Mirzayeva Nargizoy Sanjarovna

Andijan State Technical Institute, Associate Professor, (PhD).

Abstract.

This article presents a comparative analysis of contemporary approaches to terminology theory — the Vienna School (Wüster), the Russian-Soviet school of terminology (Lotte, Reformatsky, Golovin, Kobrin), and the cognitive-communicative approach (Cabré, Temmerman) — using the economic terminological system as an example. The study identifies the criteria for distinguishing economic terminology as an independent terminological system and examines the boundaries between specialized economic terminology and general vocabulary. Using terms characteristic of the digital economy era (fintech, cryptocurrency, startup), the article provides a practical examination of the mechanisms of terminological borrowing, including direct borrowing, calquing, hybridization, and conceptual borrowing. The findings contribute to understanding the theoretical and practical foundations of national terminological diversification.

Keywords: terminology theory, terminological system, economic terminological system, determinologization, terminological borrowing, digital economy terminology, globalization, national terminological diversification.

Kirish. So'nggi o'n yilliklarda dunyo iqtisodiyotining globallashuvi, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi va xalqaro moliyaviy-iqtisodiy aloqalarning kengayishi tillar o'rtasidagi terminologik almashinuv jarayonlarini sezilarli darajada tezlashtirdi. Bu jarayonda ingliz tili xalqaro iqtisodiy muloqotning asosiy vositasiga aylanib, milliy tillarning terminologik tizimlariga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, fintex, blokcheyn va raqamli aktivlar sohasidagi terminologiyaning tez sur'atlarda shakllanishi bu ta'sirning yangi bosqichini tashkil etadi [10, 747]. Natijada milliy terminologiyada bir tushunchaga nisbatan bir nechta variant terminning parallel qo'llanilishi, ya'ni terminologik diversifikatsiya hodisasi kuchaymoqda [9, 46].

Ushbu hodisani ilmiy jihatdan chuqur tahlil qilish uchun, avvalo, terminologiya nazariyasining metodologik asoslarini — termin va terminologik tizim tushunchalarining zamonaviy talqinlarini, iqtisodiy terminologiyaning o'ziga xos xususiyatlarini hamda terminologik o'zlashtirish mexanizmlarini — tizimli o'rganish zarur. Aynan shu masalalar mazkur maqolaning predmetini tashkil etadi.

Tadqiqotning maqsadi — zamonaviy terminologiya nazariyasidagi asosiy yondashuvlarni qiyosiy tahlil qilish, iqtisodiy terminologiyani alohida terminosistema sifatida asoslash va globallashuv sharoitidagi terminologik o'zlashtirish jarayonlarining nazariy modellarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Terminologiya nazariyasidagi klassik va zamonaviy maktablarni tizimlashtirish.
2. Iqtisodiy terminosistemani ajratish mezonlarini aniqlash.
3. Terminologik o'zlashtirishning turlari va ularning raqamli iqtisodiyot terminologiyasi misolida namoyon bo'lishini tahlil qilish.

Tadqiqotda tavsifiy-analitik, qiyosiy-tipologik metodlar hamda mavjud ilmiy adabiyotlarni kontent-tahlil qilish metodi, shuningdek, so'nggi yillarda o'zbek ommaviy axborot vositalari va rasmiy hujjatlarda qo'llanilayotgan iqtisodiy neologizmlarni tanlab tahlil qilish (sample-based qualitative analysis) usulidan foydalanildi.

Termin tushunchasi tilshunoslikda bir asrdan ortiq vaqt davomida turli nazariy maktablar doirasida talqin etib kelinmoqda. Terminologiya fanining shakllanishida uchta asosiy yo'nalishni ajratib ko'rsatish mumkin: klassik (Vena) maktabi, rus-sovet terminologik maktabi va zamonaviy kognitiv-kommunikativ yondashuv.

Terminologiyaning klassik nazariyasi Eugen Wüster tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, u terminni tushuncha bilan qat'iy bog'langan, uslubiy jihatdan betaraf, bir ma'noli til birligi sifatida talqin qiladi [1, 94]. Wüster nazariyasining markazida "bir tushunchaga — bitta termin" tamoyili yotadi, bu esa terminologik standartlashtirish va xalqaro terminologik muvofiqlashtirish ishlarining nazariy negizini tashkil etdi [1, 94]. Ushbu yondashuv, ayniqsa, texnika va aniq fanlar terminologiyasida keng qo'llanilgan, biroq ijtimoiy-iqtisodiy fanlar terminologiyasiga nisbatan qo'llanilganda bir qator cheklolarga duch keladi, chunki bu sohada tushunchalarning o'zi ham ko'pincha barqaror emas.

Rus-sovet terminologik maktabi vakillari — D. S. Lotte, A. A. Reformatskiy [5, 73; 6, 61–62], keyinchalik B. N. Golovin va R. Yu. Kobrin — terminni alohida so'z sifatida emas, balki terminologik tizimning tarkibiy qismi sifatida o'rganishni taklif qildilar. Bu yondashuvda termin ma'nosi uning tizim ichidagi boshqa terminlar bilan munosabatidan kelib chiqib belgilanadi, ya'ni terminning tizimlilik uning asosiy xususiyati sifatida e'tirof etiladi. Golovin va Kobrin terminologik tizimni ierarxik tuzilishga ega, o'zaro bog'langan terminlar majmuasi sifatida tavsiflaydilar, bu esa terminosistema tushunchasining nazariy asosini yaratdi [7, 78].

XX asr oxiri — XXI asr boshlarida shakllangan kognitiv-kommunikativ yondashuv (M. T. Cabré, R. Temmerman kabi tadqiqotchilar asarlarida) terminni statik, qat'iy belgilangan birlik sifatida emas, balki muayyan matn va kommunikativ vaziyatda ma'no oladigan, variativlikka ega bo'lgan birlik sifatida talqin qiladi [2, 214–224]. Temmerman tomonidan ishlab chiqilgan sotsiokognitiv yondashuv terminlarning tabiiy tilda qanday shakllanishi, rivojlanishi va o'zgarishini, shu jumladan, sinonimiya va polisemiya hodisalarining tabiiyligini asoslab beradi [3, 125–154]. Bu yondashuv terminologik diversifikatsiya hodisasini "anomaliya" emas, balki tilning tabiiy rivojlanish jarayonining bir ko'rinishi sifatida izohlash imkonini beradi.

Uch yondashuvni qiyoslaganda shuni ta'kidlash mumkinki, klassik maktab terminologik birlikning barqarorligi va standartlashtirilishini, rus-sovet maktabi uning tizim ichidagi o'rnini, kognitiv-kommunikativ yondashuv esa uning nutqdagi dinamik xususiyatini birinchi o'ringa qo'yadi. Iqtisodiy terminologiyani tahlil qilishda, xususan, uning tez o'zgaruvchanligi va ijtimoiy omillar bilan bog'liqligini hisobga olgan holda, ushbu uch yondashuvni birgalikda, bir-birini to'ldiruvchi metodologik asos sifatida qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Muayyan soha terminologiyasini alohida terminosistema sifatida ajratish uchun u bir qator mezonlarga javob berishi lozim: tizimlilik (terminlarning o'zaro tuzilmaviy va mantiqiy bog'langan bo'lishi), sohaviy chegaralanganlik (ma'lum bir bilim sohasiga xoslanganlik) hamda ierarxiklik (umumiy va xususiy tushunchalar orasidagi bo'ysunish munosabati) [4, 55–97]. Iqtisodiy terminologiya ushbu mezonlarning barchasiga javob beradi: u makroiqtisodiyot, mikroiqtisodiyot, moliya, bank ishi, marketing, menejment, buxgalteriya hisobi kabi ichki tarmoqlarga ega bo'lgan, o'zaro bog'liq tushunchalar majmuasidan iborat yaxlit tizimni tashkil etadi.

Shu bilan birga, iqtisodiy terminologiya bir qator o'ziga xos xususiyatlari bilan boshqa soha terminologiyalaridan (masalan, texnika yoki tibbiyot terminologiyasidan) farqlanadi. Birinchidan, iqtisodiy terminlar ijtimoiy-siyosiy jarayonlar bilan uzviy bog'liq bo'lib, davlat siyosati, xalqaro munosabatlar va ijtimoiy hodisalarining o'zgarishiga tez moslashadi. Ikkinchidan, iqtisodiy terminologiya nisbatan yuqori determinologizatsiya darajasiga ega, ya'ni ko'plab

iqtisodiy terminlar (masalan, "inflyatsiya", "budjet", "investitsiya") ommaviy axborot vositalari orqali kundalik so'zlashuv tiliga faol kirib boradi va o'z terminologik aniqligini qisman yo'qotadi. Uchinchidan, yangi iqtisodiy hodisalar (raqamli valyutalar, fintex xizmatlari, ulashuv iqtisodiyoti) paydo bo'lishi bilan terminologik tizim tez sur'atlarda yangi birliklar bilan to'ldirilib boriladi, bu esa terminologik neologizatsiya jarayonini kuchaytiradi [10, 755; 11,].

Iqtisodiy terminologiya bilan umumiste'mol leksikasi o'rtasidagi chegara masalasi alohida e'tiborga loyiq [8, 28]. Determinologizatsiya jarayoni tufayli ko'plab iqtisodiy terminlar umumiste'mol so'zlariga aylanadi, biroq bunda ularning ma'nosi soddalashadi yoki torayadi. Shu sababli iqtisodiy terminosistemani tahlil qilishda terminning qo'llanish kontekstini (ixtisoslashgan matn yoki ommabop matn) hisobga olish metodologik zaruriyat hisoblanadi.

Globalashuv sharoitida ingliz tili xalqaro iqtisodiy, moliyaviy va tijorat mulohazotining asosiy vositasi (lingua franca) maqomini egalladi. Xalqaro moliya institutlari, transmilliy korporatsiyalar va raqamli platformalarning faoliyati asosan ingliz tilida yuritilishi natijasida yangi iqtisodiy tushunchalar birinchi navbatda ingliz tilida shakllanadi va shu tildan boshqa tillarga, jumladan, o'zbek tiliga faol tarzda o'tadi.

Terminologik o'zlashtirish jarayonini bir necha asosiy mexanizmga ajratish mumkin. Birinchisi — to'g'ridan-to'g'ri o'zlashtirish (transliteratsiya), bunda inglizcha termin fonetik-grafik jihatdan moslashtirilgan holda qabul qilinadi (masalan, marketing, menejment, brending). Ikkinchisi — kalkalash (calque), ya'ni terminning tarkibiy qismlari so'zma-so'z tarjima qilinishi orqali yangi termin yasalishi (masalan, market economy — bozor iqtisodiyoti, value added — qo'shilgan qiymat, cash flow — pul oqimi, supply chain — ta'minot zanjiri, human capital — inson kapitali). Uchinchisi — gibrid terminlar, bunda inglizcha va milliy til elementlari birlashib, aralash struktura hosil qiladi (kriptovalyuta, venchur fond, lizing shartnomasi, marketing strategiyasi, onlayn savdo). To'rtinchi mexanizm sifatida semantik o'zlashtirishni, ya'ni mavjud milliy so'zga inglizcha terminning ma'nosi yuklanishini ko'rsatish mumkin (bozor, hisob, kafolat, sarmoya).

Ushbu to'rt mexanizmni raqamli iqtisodiyot terminologiyasidan olingan aniq misollar asosida ko'rib chiqamiz. Inglizcha "STARTUP" o'zbek tiliga "STARTAP" shaklida fonetik-grafik jihatdan moslashtirilgan holda to'g'ridan-to'g'ri o'zlashtirilgan — bu transliteratsiya mexanizmining tipik namunasidir. Inglizcha "DIGITAL CURRENCY" birikmasi esa "RAQAMLI VALYUTA" tarzida beriladi: bu yerda har ikki tarkibiy qism alohida-alohida tarjima qilingan (digital — raqamli, currency — valyuta), demak, bu kalkalash namunasidir. "KRIPTOVALYUTA" (inglizcha cryptocurrency) atamasi esa gibrid terminga misol bo'la oladi; inglizcha crypto- elementi fonetik jihatdan moslashtirilgan holda saqlanib qolgan va "valyuta" so'zi bilan birlashtirilgan. Ayniqsa, "FINTEX" (transliteratsiya shakli) va "moliyaviy texnologiyalar" (kalka shakli) alohida e'tiborga loyiq [11,]. Bir tushuncha uchun ikkita raqobatdosh variant terminning parallel qo'llanilishi aynan milliy terminologik diversifikatsiya hodisasining amaliyotdagi bevosita ko'rinishidir.

Zamonaviy tilshunoslikda terminologik o'zlashtirish endilikda faqat leksik qarz olish sifatida emas, balki konseptual o'zlashtirish sifatida ham talqin etilmoqda. Bu shuni anglatadiki, tildan tilga nafaqat so'z shakli, balki u ifodalaydigan yangi iqtisodiy tushunchaning o'zi ham birga o'tadi. Yuqorida keltirilgan "fintex / moliyaviy texnologiyalar" misoli aynan shu konseptual o'zlashtirish holatini yaqqol namoyish etadi: milliy tilda mos ekvivalent terminning hali to'liq shakllanmaganligi bir tushuncha uchun bir vaqtning o'zida bir nechta variant terminning (o'zlashtirilgan, kalkalangan va tavsiflovchi) parallel qo'llanilishiga olib keladi. Aynan shu holat milliy terminologik diversifikatsiya muammosining bevosita nazariy manbai hisoblanadi va u keyingi tadqiqot bosqichlarida alohida chuqur tahlil qilinishi lozim [8, 28].

O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, terminologiya nazariyasidagi klassik va zamonaviy yondashuvlarning har biri iqtisodiy terminosistemani o'rganishda o'ziga xos metodologik ahamiyatga ega: klassik maktab terminologik standartlashtirish zaruriyatini, rus-sovet maktabi terminlarning tizim ichidagi o'zaro bog'liqligini, kognitiv-kommunikativ yondashuv esa terminlarning nutqiy dinamikligi va variativligini asoslab beradi. Iqtisodiy terminologiya o'zining tizimlilik, sohaviy chegaralanganligi va ierarxikligi bilan alohida terminosistema sifatida to'liq asoslanadi, biroq yuqori determinologizatsiya darajasi va tez yangilanish xususiyati bilan boshqa terminosistemalardan farq qiladi.

Raqamli iqtisodiyot terminologiyasidan keltirilgan "startap", "raqamli valyuta", "kriptovalyuta" va "fintex / moliyaviy texnologiyalar" misollari terminologik o'zlashtirishning barcha to'rt mexanizmi (transliteratsiya, kalkalash, gibridlashuv, konseptual o'zlashtirish) o'zbek iqtisodiy terminologiyasida bir vaqtning o'zida faol namoyon bo'layotganini tasdiqlaydi. Globalashuv sharoitida ingliz tilidan amalga oshirilayotgan terminologik o'zlashtirish nafaqat leksik, balki konseptual xarakterga ega bo'lib, bu jarayon milliy terminologik diversifikatsiya muammosining asosiy nazariy manbalaridan biri sifatida baholanishi mumkin. Ushbu xulosalar tadqiqotning keyingi bosqichlarida — inglizcha iqtisodiy terminlarning o'zbek tiliga o'zlashish mexanizmlarini korpus asosida amaliy tahlil qilishda — metodologik tayanch bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Wüster E. Einführung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie. – Wien; New York: Springer-Verlag, 1979. – 215 S. – ISBN: 978-3-211-81542-7. – URL: <https://search.worldcat.org/title/6304914>.
2. Cabré M. T. Terminology: Theory, Methods and Applications / Translated by J. A. DeCesaris; edited by J. C. Sager. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1999. – 248 p. – DOI: 10.1075/tlrp.1. – URL: <https://doi.org/10.1075/tlrp.1>.
3. Temmerman R. Towards New Ways of Terminology Description: The Sociocognitive Approach. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2000. – 258 p. – DOI: 10.1075/tlrp.3. – URL: <https://doi.org/10.1075/tlrp.3>.
4. Sager J. C. A Practical Course in Terminology Processing. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1990. – 258 p. – DOI: 10.1075/z.44. – URL: <https://doi.org/10.1075/z.44>.
5. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии: вопросы теории и методики. – Москва: Издательство Академии наук СССР, 1961. – 158 с. – URL: https://rusneb.ru/catalog/000200_000018_rc_4755922/.

6. Реформатский А. А. Введение в языковедение. – Москва: Аспект Пресс, 1996. – 536 с. – URL: <https://search.rsl.ru/ru/search#q=Реформатский%20Введение%20в%20языковедение%201996>.
7. Головин Б. Н., Кобрин Р. Ю. Лингвистические основы учения о терминах: учебное пособие для филологических специальностей вузов. – Москва: Высшая школа, 1987. – 104 с. – URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01001372955>.
8. Madvaliyev A. va boshq. O'zbek tili terminologiyasi va leksikografiyasi masalalari. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2017.
9. Dadaboyev H. O'zbek terminologiyasi. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, 2019. – URL: <https://lib.jdpu.uz/storage/uploads/files/O%27zbek%20terminologiyasi.%20H.Dadaboyev.2019.pdf>.
10. Vlasov A. V. Review of the Notions of Distributed Ledger Technologies and Digital Assets for Harmonization of Their Joint Use // Russian Journal of Economics and Law. – 2022. – Vol. 16, № 4. – P. 745–761. – DOI: 10.21202/2782-2923.2022.4.745-761. – URL: <https://doi.org/10.21202/2782-2923.2022.4.745-761>.
11. Sandyha L., Kyshenia Yu. Business Neologisms in Modern English // Мовні і концептуальні картини світу (Linguistic and Conceptual Worldviews). – 2025. – Vol. 1, № 77. – P. 86–98. – DOI: 10.17721/2520-6397.2025.1.05. – URL: <https://doi.org/10.17721/2520-6397.2025.1.05>.